Europietiškos dešinės institutas

ANALIZĖ

Konservatizmo sulietuvinimas

AUTORIUS
Justinas Dementavičius

DATA
2024 m. sausio 19 d.

Lietuviškojo politinio konservatizmo istorija dažniausiai pasakojama klaidinant – ji pradedama ne nuo konservatizmo kaip mums svarbios politinės pasaulėžiūros istorijos, bet nuo Tėvynės Sąjungos partijos kaip pirmosios, kuri išreiškė konservatyviąsias idėjas politikoje. Galima susidaryti įspūdį, kad tik prisiėmus savivardį „Lietuvos konservatoriai“, t. y. įpartinus konservatizmą, atsirado poreikis paaiškinti susikurtąją tikrovę įvairiausiomis studijomis (Mečys Laurinkus buvo parengęs ir partijos suvažiavime 1996 m. dalijo straipsnių rinkinį *Konservatizmo eskizai*, panašiu metu pasirodė Andriaus Kubiliaus refleksija *Konservatyvioji bendruomenė*), filosofinėmis interpretacijomis (1997 m. išleistas Alvydo Jokubaičio kiek anksčiau rašytų straipsnių rinkinys *Postmodernizmas ir konservatizmas*) bei, žinoma, vakarietiškais apžvalginiais tekstais (dar 1993 m. išversdinta plati enciklopedinio pobūdžio Roberto Nisbeto studija *Konservatizmas*). Antrindamas šiai dinamikai Vladimiras Laučius kadaise teigė, kad konservatyvių partijų Lietuvoje iki Antrosios Respublikos laikų nebuvo. Suprask, iš pradžių atsirado kūnas, TS (LK), ir tik po to subrendo poreikis tą kūną paaiškinti ir apibrėžti, ką daugiau ar mažiau sėkmingai jau trisdešimt metų daro įvairiopi intelektualai ir patys politikai.

Vis dėlto čia rašysiu, kad pirma buvo žodis, konservatizmas, ir politiški bandymai nusakyti santykį su juo, o tik paskui kūnas, kurio jubiliejų šiemet, garbingais 2023-ais metais po Kristaus, minime. Rašysiu, kad TS – tik vienas konservatyviosios pasaulėžiūros Lietuvoje etapas. Rašysiu, kad nutylėtąjį konservatizmą iki konservatorių dera prisiminti, sukuriant nesukurtą jo istoriją, ir verčiant pergalvoti mūsiškojo konservatizmo elementų tradiciškumą. Rašysiu, kad partija buvo net ne lūžis (prie Baltijos), o tik epizodas, kai (post)sovietinis žinojimas apie konservatizmą tapo įkūnytas partiškai ir dabartinė konservatizmo samprata iš esmės nepakeitė neįsisąmonintosios sovietinės sampratos to, kas yra konservatyvu politikoje.

Tai darydamas ginkdie nenoriu teigti, kad konservatoriai yra sovietiški. Sovietiškas yra pats visuomenės konservatizmo supratimas. Menate tą 1989 m. vasario 16-sios Vytauto Landsbergio kalbą dar ne iš balkono, kurioje jis primena, kad sovietinė sistema iškreipė svarbių politinių žodžių – tauta, laisvė, valstybė, suverenitetas – prasmes? Manyčiau, kad į tą žodžių plejadą taip pat įtrauktinas konservatizmas. Ir padaryta per mažai, kad konservatizmas prarastų sovietines konotacijas. O tai, galiu tik spėti, susiję su dar 1993 m. Aleksandro Abišalos išsakytu ir neišgirstu raginimu (ir kartu ir kritika iškilusiam Gediminui Vagnoriui kaip vienam to meto partijos lyderių), kad „reikėtų auklėti visuomenę, rodyti, kad būtent konservatorių pažiūros, konservatorių ideologija, konservatoriškas požiūris į valstybės santykį su piliečių, su savarankiškom grupėm [...] yra patys pranašiausi“.

Abišalos iškeltas tikslas pirmiausia yra iššūkis pačios partijos ideologų (gerąja prasme) teorinei ir praktinei vaizduotei. Tuo tarpu šiuo tekstu tenoriu, kad konservatizmas būtų išgirstas ne kaip ideologinė abstrakcija, o kaip lietuviškos istorijos ir dabarties politinio gyvenimo dalis. Noriu konservatizmą susavinti, sulietuvinti. Pirmiausia sulietuvinti kaip kalbinę tikrovę – konservatizmą buvo būtina išsiversti. Jau pats šis vertimo veiksmas yra konservatyvus, nukreiptas į tradicijos priminimą. 1892 m. *Varpe*, regis, nereikšmingoje išnašoje Vincas Kudirka pastebėjo: „jei mes pamažėli bandome dailinti terminologiją kitų skyrių idant palengvinti darbą mūsų įpėdiniam, tai dėl ko turime pamiršti politikos terminologiją?“ Pastebėjimas, sakyčiau, tuomet labai įprastas, veik paprotinis, santykinai negausios lietuviškos raštijos kontekste – Jonas Šliūpas, Mikalojus Akelaitis

ir Jonas Basanavičius *Aušroje* išradinėjo lietuviškus atitikmenis tarptautinėms socialinių mokslų sąvokoms. Tai darydami jie kartojo Simono Daukanto ieškojimus, kurie jo amžininkų buvo vertinami kaip vedantys nepaskaitomų knygų link (juk niekas taip nekalbėjo); o ir Daukantas po ranka turėjo Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium liguarum* su gausiais naujadarais. Norint susikalbėti su moderniuoju, platesniu pasauliu mūsų „seniausioji kalba“ turėjo būti atnaujinta, išplėsta. Idant galėtų gyvuoti, pati tradicija turėjo būti perkurta; arba kitaip, rudeniškas realijas atliepiant: konservavimas visada reikalauja naujos kokybės kūrimo, pridedant naujus ingredientus.

Tačiau pats vertimo veiksmas gali būti laikomas konservatyviu ne tik dėl jo apraiškų Lietuvos intelektinėje tradicijoje. Vertimas yra rūpestis visa bendruomene, bandymas išplėsti esamos kalbinės bendruomenės žinomą pasaulį, padaryti jos suvokimą jautresnį, labiau atliepiantį patyrimo daugiabriauniškumą. Išversti šiuo atveju nereiškia vien sukurti naujadarą, bet ir pateikti įtikinamą termino interpretaciją – paaiškinti ją kalbinės bendruomenės nariams, kad įsiterpusi į kasdienę vartoseną ji taptų savaime suprantama. Taigi, nepaisant konvencinio Vinco Kudirkos priskyrimo į kairę pakrypusiai liaudininkų-liberalų tradicijai, jis, siūlydamas kurti socialinių mokslų kalbą, veikia kaip konservatorius: rūpinasi savo bendruomenės išlikimu turėdamas modernias to meto žinias ir siūlydamas mokslines naujoves. Ir būtent dėl to XX a. pabaigos Vytauto Landsbergio pabandymai jį susieti su Tėvynės Sąjungos pripažįstama tradicija gali būti vertinami ne prieštaringai, o panašiai kaip gana vėlyvas Edmundo Burke‘o pavertimas iš kairuoliško vigo į konservatyvios minties pradininką.

Vis dėlto konservatizmas nebuvo ir nėra išverstas (kad ir į kokią „saugystę“ ar „senmylystę“) ir sukibimas su lietuviškąją tikrove įvyko aiškinant. Ieškant, kaip tai buvo daroma, žvilgterėkime į mūsų lietuviškuosius enciklopedistus. Antai vienas mūsų tautinio atgimimo apologetų, Jurgis Šlapelis, savajame svetimų ir mažiau suprantamų žodžių žodynėlyje sako: „konservativinis, konservatiškas – kas stovi už senąją valdžią ir tvarką“. Neapsigaukime – šis apibrėžimas nėra nešališkas. Jį išsako Lietuvos socialdemokratų partijos narys (ką čia slėpti – socializmo ar komunizmo apibrėžimas žodynėlyje kur kas simpatiškesnis: „mokslas, kur moko, kad privatinės (atskiro žmogaus) nuosavybės neturi būti, kad viskas turi būti visų, kad visi žmonės turi būti lygūs, kad nebūtų skriaudėjų ir nuskriaustųjų“), – tiesa, įsitraukęs į bendrą lietuvių tautinį sąjūdį. Bet ir tai neleidžia Šlapelio konservatyvumo sampratos matyti teigimu dalyku, o tik įrodo, kad konservatyvumas yra smerktinas. Konservatyvumas tuo metu sietas su Rusijos imperijos patvaldiška, stačiatikinimo ir rusifikacijos politika. Joks tautinio judėjimo dalyvis, paprastai pripažįstantis konstitucijos svarbą, neretai katalikas, neabejotinai tautiškai nusiteikęs, negalėjo pasivadinti konservatoriumi. Ir tai šiai sąvokai suteikė neigiamą turinį: norėk parodyti savo priešininko polinkį į carinę politiką – pavadink jį konservatoriumi.

Paradoksą verta akcentuoti: Pirmojoje Lietuvos Respublikoje ne tik Lietuvos liaudininkai ar socialistai, bet ir krikdemai bei tautininkai konservatizmo principą politikoje kritikavo. Ir atitinkamai jie visi buvo už pokyčius ir atsinaujinančią Lietuvą. Tačiau antrieji gynė iš esmės *savus* konservatyvius principus (katalikybę ir/arba tautiškumą), priešpriešintus svetimiems (atitinkamai stačiatikinimui ir/arba rusinimui), tuo tarpu pirmųjų, kairiųjų, kritika buvo radikali – klaidinanti ne

stačiatikybė, o pati religija; kenkia ne rusiškumas, bet internacionalinės pasaulio tikrovės nepaisymas. Ir tai neabejotinai leido lietuvių krikdemus ar tautininkus „pravardžiuoti“ konservatoriais.

Būtent radikaliai praeitį atmetančią ir kritikuojančią konservatizmo sampratos versiją įteiginėjo sovietinė lektūra. Štai kaip tiesmukai apie tai kalba *Tarybinė enciklopedija*: „senų papročių, tradicijų, tvarkos palaikymas, siekimas juos atkurti; priešiškumas naujovėms“. Viskas. Vos kelios mintys, nedaug pažengusios nuo Šlapelio, nepaisant Vakarų partinės sistemos ir apskritai ideologinės savimonės raidos tikrovės: konservatizmas Vakaruose jau buvo įtakinga pasaulėžiūra, turėjusi savo autoritetus, apologetus ir, be abejo, ryškias partijas. Būtent šią tikrovę mato ir reflektuoja kita, pasitraukusi ir laisvėje gyvenanti Lietuva, išeivija. Skirtingai nei „tarybinė“, Bostone leistoji ir Juozo Girniaus redaguotoji *Lietuvių enciklopedija* konservatizmui skiria gana išsamų straipsnį, kur reflektuoti ir lietuviškosios patirties ribotumai – pripažįstama, kad anksčiau konservatizmas vertintas su panieka, tačiau dabar, XX a. antrojoje pusėje, situacija keičiasi ir „konservatizmas skelbiasi esąs modernus“.

Galbūt būtent ši įtampa tarp „vakarietiško“ niuansuotumo ir „rytietiško“ vulgarumo yra tinkama ir dabartinei konservatizmo įsivaizdavimo būklei suprasti. Iš vienos pusės turime TS-LKD, kuri priskiriama ir prisiskiria konservatoriams-krikdemams. Besidomintieji gali pastebėti, kad kai kurie jų nariai bando apmąstyti, kas ir kodėl išsaugotina, o kas ir kodėl keistina, taip gilinant konservatizmo supratimą bent jau jų besiklausančiame burbule. Tačiau iš kitos pusės turime visuomenę, kurios didžioji dalis nežengia toliau nei supaprastintas (ir dėl to iš dalies klaidinantis) vaizdinys: konservatizmas esąs ideologija, kuri mano, kad „visuomenė turi būti reformuojama tik gerai apgalvojus, viską apsvarsčius, o ne greitų perversmų būdu. Žmogus iš prigimties yra egoistas, ir dėl to valdžia turinti būti stipri“ (citata iš valstybinio istorinio brandos egzamino užduočių).

Ir tai tik pusė bėdos. Iš tiesų konservatizmo sampratą labiausiai formuoja ne neskaitomi intelektualūs straipsniai bei knygos, juolab politologinės interpretacijos, net ne brandos egzamino užduotys, bet skambūs politinių oponentų epitetai apie konservatorių veidmainiškumą, korumpuotumą, nepotizmą ir, žinoma, arogranciją. Nė nereikia gilaus ar net paviršutiniško diskurso tyrimo, kad išgirstum, kaip į šiuos rėmus konservatizmą įstato viešai besireiškiantys TS-LKD oponentai. Ir, pakartosiu, ši jų kritika reikšminga ne tik kaip sąmoningai kritikuojanti TS-LKD, bet ir kaip nesąmoningai formuojanti konservatizmo sąvokos turinį, kurią pakeisti gerokai sunkiau nei laimėti daugumą Seime.

Būtent dėl to kaip tikras konservatorius pamoralizuosiu: konservatoriams reikia bandyti autentiškai nusakyti savo konservatizmą ir viešai jį pabrėžti. Iš šį darbą galima pradėti nuo paprasčiausio, taip ir nepadaryto „konservatizmo“ sąvokos išsivertimo, atsakant sau į klausimą (ar bent mąstant apie jį), ką šis vertimas lemia politinėje partijos pasaulėžiūroje. Palengvinsiu darbą – konservatorius nėra tik *saugantis,* jis yra kon-servatorius – bendrai saugantis.

Ši etimologija suponuoja bent keletą konservatyviai sąžinei svarbių iššūkių. Pirma, kas yra konservatyvios bendrystės pagrindas? Tauta, visuomenė, valstybė, įtvirtintos konstitucinės vertybės, europinė tradicija, gal net žmonija, jautriai reaguojant į kiekvieną neteisingumą patiriantį asmenį? O gal tai mažieji sambūriai – šeima, darbinė ar bendraminčių organizacija, gyvenamoji

vieta ar regionas, religinė bendruomenė? Žinoma, galima, kaip kad Kubilius *Konservatyvioje bendruomenėje*, išvardinti jas visas arba krikdemiškai pasislėpti už subsidiarumo principo (didesnės sutelktinės organizacijos turi tarnauti mažesnėms), bet politinė tikrovė visada reikalauja praktiškai pasirinkti tarp savos rinkimų apygardos ir bendrojo Lietuvos intereso; nacionalinio saugumo ir krikščioniškos pagarbos asmeniui; šeimos autonomijos ir noro perduoti visuotinės kultūros pasiekimus... Kaip šioje amplitudėje pasirenkant vieną ar kitą atsakymą galima išvengti per didelio liberalizmo (smūgiai iš dešinės) ar nacionalizmo (smūgiai iš kairės)?

Bet dar ir antroji konservatizmo termino dalis – saugoti. Čia telpa dar daugiau klausimų ir atitinkamai veik nesuskaičiuojama daugybė galimų atsakymų. Pavyzdžiui, ką saugoti? Ne tik minėtas bendruomenes, bet ir tų bendruomenių kultūrą plačiausia prasme – istoriją, laisvę, papročius, kasdienybės praktikas, etinius įpročius, religinius įsitikinimus... Bet ar viskas, kas saugoma, tikrai saugotina; ar viskas, kas saugotina, tikrai saugoma? Arba paklauskime kitaip: kaip saugoti? Ar senas „megztųjų berečių“ įvaizdis mažiau/labiau atgrasus nei „technokratiškas ir biurokratizuotas“ įstatymų priėmimas ir įgyvendinimas, kuriame nebelieka vietos politikai. Arba kitaip, ar karingas nusiteikimas, ar diplomatiškas kultūrinis darbas turi būti konservatyvaus politinio etoso pagrindas?

O tarp šių klausimų iškyla, regis, mažiausiai reikšmingas, tačiau turbūt labiausiai konservatorišką partinę vienybę kuriantis klausimas – nuo ko saugoti? Jis svarbus, nes „pasakyk, kas tavo priešas, o aš pasakysiu, kas tu“. Kaip XIX a. pabaigoje lietuviškas konservatizmas, bendras saugojimasis, užgimė kovoje su rusifikacija, patvaldyste, stačiatikybe (ir kartu save apibrėžė kaip lietuvišką, konstitucinį-demokratinį, krikščionišką), taip XX a. pabaigoje jis atgimė kovoje su sovietiniu melu, prievarta, autoritarizmu, kolektyviškumu, ištautinimu ir išvalstybinimu (ir kartu save apibrėžė kaip siekiantį tiesos, laisvės, demokratiškumo, žmogiškumo, tautinės ir valstybinės savivokos). Klausimas, kas taps didžiuoju vienijančiu priešu XXI amžiuje vis dar yra atviras, ir būtent atsakant į jį išryškės šiuolaikinės, saugotinos tradicijos ir paties lietuviškojo konservatizmo atsinaujinimo kryptis (ar, neabejotina ir tai, kryptys).

Europietiškos dešinės institutas

Europietiškos dešinės institutas yra nuosaikios dešinės tradicijos analitinis centras Vilniuje. Rengiame politikos analizes ir tyrimus, konferencijas, diskusijas ir mokymus, bendradarbiaujame su partneriais Lietuvoje ir Europoje.

Daugiau analizių ir komentarų: edi.lt · info@edi.lt